

agrarni problemi malih sela u sr makedoniji

mitko panov

geografski fakultet
univerziteta u skopju,
skopje, jugoslavija

U radu se obrađuje problematika malih sela u SR Makedoniji. Ističe se brojni porast takvog oblika naselja, a podacima se potvrđuje izrazito visok stepen depopulacije i deagrarizacije. Reč je o malim selima iz kategorije do 100 stanovnika, kojih u Makedoniji ima 378 ili 23,2% od svih sela u republici. U posljednjih dvadeset godina njihov se broj povećao za 150,3%.

Kao povod sve veće dominacije malih sela u mreži naselja istaknut je njihov raspored prema određenim prirodnim i prostornim determinantama, istaknute su populacione odlike i struktura domaćinstva, koja je veoma nepovoljna u odnosu na agrarne površine. Analiziran je odnos malih sela prema obradivim površinama koje su već pod uticajem intenzivne deagrarizacije. U tom smislu iznet je jedan primer Srednjeg Povardarja. Na kraju rada izneti su nakratko neki predlozi kako rešavati problematiku malih sela u interesu unapređenja poljoprivrede.

primljeno prosinca 1983.

—→ U poslednjih dvadeset godina, pod uticajem intenzivne urbanizacije i drugih socioekonomskih faktora, na teritoriju Makedonije zbiva se dinamičan proces prerazmeštaja stanovništva, naročito na relaciji selo—grad, iz poljoprivrednih zona u mesta sa neagrarnim delatnostima. Posledice takvog migracionog kretanja jasne su ali i problematične, jer se, na jednoj strani, šire depopulaciona područja, i to obično u ruralnoj sredini, a na drugoj strani, nastaje velika koncentracija stanovništva u urbanim centrima. Već 1981. oko 80% ukupnog stanovništva SR Makedonije živi u ravničarskom prostoru. Time se velike površine brdsko-planinskih područja ubrzo raseljavaju i ostaju bez dovoljno radno sposobnog stanovništva i sa nepovoljnom demografskom strukturom.

Ne ulazeći u razloge ovakvog teritorijalnog prestrukturiranja populacione mase (koji su većinom poznati), veoma je upadljiva njihova posledica: značajan porast malih sela i agrarna problematika koja prati ovakav oblik naseljenosti. Pomenimo da je u 1981. u Makedoniji od ukupno 1.636 sela bilo 862 malih naselja ispod 300 stanovnika (52,8%), a to znači da je više od polovine seoskih naselja u republici u fazi raseljavanja. To je upravo frapantan podatak. Samo za 20 godina, tj. u odnosu na 1961. broj malih sela povećao se za 212 (za 32,6%), a u odnosu na 1971.

još za 112 naselja (za 14,9%).¹⁾ To ukazuje da i u poslednjih deset godina migracije sa sela u gradove ne jenjavaju nego su i dalje aktivne.

Predmet ove analize jesu najmanja seoska naselja — ona do 100 stanovnika, kojih se broj uvelike povećao u odnosu na nedaleku prošlost i upozorava na intenzivno raseljavanje seoskih sredina. Tako se njihov broj povećao od 151 naselja u 1961. na 244 u 1971. da bi u 1981. iznosio 378 naselja, a to je više od jedne petine (23,2%) svih sela republike. Prema tome, u dvadeset godina (od 1961. do 1981.) broj malih sela do 100 stanovnika povećao se za 227 naselja (150,3%). U sadašnjem trenutku intencija unapređenja poljoprivredne proizvodnje i ishrane, taj podatak nije za potcenjivanje. U pomenutom razdoblju sasvim je raseljeno 47 naselja, a značajan broj srednjih sela (301—500 stanovnika) transformirao se u mala. Uzimajući u obzir veliki broj malih sela do 300 stanovnika, iz ove se grupe može očekivati i pomak u grupu do 100 stanovnika. Sa pravom, dakle, ovaj proces ne samo što je aktualan za dalji nepovoljni stepen naseljenosti dobrog dela ruralne sredine i njezine mreže naselja nego je zabrinjavajući i za budućnost poljoprivredne proizvodnje.

Prostorni je raspored malih sela različit, ima ih u svim opštinama, osim u dve (Berovo i Vinica). Nešto manje od polovine nalaze se u planinski izraženijoj zapadnoj Makedoniji i to 163 naselja (43,1%), dok je gotovo podjednak u istočnom njenom delu — Povardarju. Međutim, ima područja u kojima je broj sela do 100 stanovnika izrazito velik, kao npr. u oštinama: Titov Veles, Štip, Prilep, Kičevo, Kavadarci, Makedonski Brod. Osobito je zabrinjavajuća takva pojava kad je ona posledica deagrari-zacije, kao što je u opštini Štip, gde takva mala sela čine 80% od ukupnog broj sela, zatim u opštini Prilep u kojoj je njihov broj narastao od 4 u 1961. na 32 u 1981, ili pak u opštini Makedonski Brod — od 1 na 18.

Razmeštaj malih sela po prirodnim i nekim prostornim determinantama ima različitu distribuciju. Najbrojnija su brdska naselja — 198 (u planinskim područjima ima ih 130, a u ravničarskim 50). S obzirom na udaljenost od urbanih centara najveći je broj malih sela (183) na najudaljenijoj relaciji (20 kilometara i više); na srednjoj relaciji (10—20 kilometara) leže 144 naselja, a na najbližoj (do 10 kilometara) 51. Što se tiče saobraćajne mreže, najveći broj malih sela, njih 239, leži na razmaku do 10 kilometara od glavnih puteva, na srednjoj udaljenosti (10—20 km) nalazi se 182 naselja, dok ih je na najudaljenijoj distanci samo 42. Iz ovoga se može zaključiti da pojava malih sela nije isključiva samo za planinsku zonu već se prema navedenim prostornim determinantama, proces depopulacije i deagrari-zacije širi i u nižima, agrarno povoljnim prostorima, što svakako nije povoljno za poljoprivrednu proizvodnju.

U malim selima (do 100 stanovnika) populacija se povećavala adekvatno povećanju njihovog broja. Tako se broj stanovnika u ovoj grupi sela kretao od 8.015 u 1961. na 12.567 u 1971, na bi u 1981. iznosio 17.517 stanovnika.²⁾ Međutim, dok je u 1961. prosečno u jednom selu bilo 53 žitelja, u 1981. bilo ih je tek 46. Tako je u 1981. u nešto više od jedne petine svih seoskih naselja republike živelo samo 2,8% od ukupnog seoskog stanovništva SR Makedonije. To je zabrinjavajući proces raseljavanja mreže seoskih naselja, pa se, vodeći računa o budućnosti poljoprivrede, ne može mimoći, jer uvelike poremećuje plansku postavku i predviđanja poljo-

1) M. Panov: **Populacijski i prostorni obeležja i problemi na malim selima u SR Makedoniji**. Skopje, Institut za prostorno planiranje, 1983.

2) Podaci su korišćeni iz publikacije: »Prvi rezultati od popisa na naseleniye, domačinstva i stanovite vo 1981. godinata.« Skopje, Republički zavod za statistiku, **Statistički pregled 115**, 1981.

privredne proizvodnje. Tačno je da po katastru obradive površine postoje, ali se dobar deo njih transformira u »divlje« površine, jer bez prisustva čoveka na njima i sa sadašnjom strukturom sopstvenosti zemljišta, iluzorno je kancelarijski praviti razvojne planove. A ono što naročito zabrinjava jeste da se dobar deo malih sela nalaze u 14 nerazvijenih opština republike.

U grupi malih sela do 100 stanovnika ukupno je bilo 5.085 domaćinstava, što je 4,3% od svih seoskih domaćinstava republike. To znači da u velikom broju sela ima relativno malo domaćinstava. Prosečno na jedno naselje otpada po 13 domaćinstava, a na jedno domaćinstvo po 3,4 člana. Oba ova elementa ukazuju da je u malim selima učešće domaćinstava nezatno, da prevlađuju staračka i samačka domaćinstva i da su ona, kao osnovne radne jedinice, veoma slaba, što je takođe važan pokazatelj opadanja poljoprivredne proizvodnje u znatnom delu sela republike. U nekim opštinama učešće domaćinstva malih sela u ukupnom broju seoskih domaćinstava prelazi i preko 10%; tako u opštini Brod iznosi 15%, u opštini Štip 14,2%, a u opštini T. Velesu 10,6%.

Preračunali smo da atari malih sela do 100 stanovnika zauzimaju ukupnu površinu od 4.924 km² (19,4%) od teritorije SR Makedonije. Prema tome, nije mala površina uzrok ovoj, da je nazovemo, najneproduktivnijoj agrarnoj grupi naselja. Gustina naseljenosti veoma je retka: samo 3,5 lica na jednom km², daleko ispod proseka republike, kao što je retka i mreža naselja, jer prosečno na 13 km² dolazi po jedno malo selo. Ovaj podatak potvrđuje veliki stepen depopulacije, te sa pravom možemo konstatovati da je jedna petina teritorije SR Makedonije — a to nije mala površina — izrazito depopulaciona. U nekim je opštinama veoma niska gustina naseljenosti u grupi malih sela, upravo drastična. Tako, na primer, u opštini Negotin iznosi samo 1,2 žitelja na jedan km², u opštini Kavadarci 1,6, a u opštini T. Veles 2,7.

Atari svih malih sela zauzimaju 78.452 hektara obradivih površina,³⁾ a to je 11,1% od ukupne obradive površine u SR Makedoniji. Prema nepovoljnim demografskim prilikama u ovoj grupi naselja može se reći da se više od jedne desetine ovih površina gotovo i ne obrađuje, ili je reč samo o simboličnoj agrarnoj aktivnosti i delatnosti. U grupi malih sela deagrarizacija je zauzela široke razmere, a taj je proces karakterističan i za druga brojana mnogo veća sela.

Prosečno na jedno malo selo otpada 207 hektara obradive površine, a na jedno domaćinstvo 15,4 hektara. Takvu je površinu nemoguće obrađivati ako domaćinstva imaju mali broj članova, odnosno ako su domaćinstva slabe radne jedinice, jer su neka staračka i samačka. To je važan pokazatelj jake deagrarizacije, jer na jednog stanovnika otpada čak po 4,5 hektara obradive površine; a takvih agrarno-populacionih stanja u prošlosti nikada nije bilo. Primera radi navedimo da u opštini Sveti Nikola, u Ovčem Polju, jedno domaćinstvo ima u proseku 32 hektara obradive površine, i na jednog stanovnika otpada čak po 10,3 hektara; u opštini T. Veles, na jedno domaćinstvo otpadaju prosečno 24,4 hektara, obradive površine, a na jednog stanovnika — 8,4 hektara.

Kao primer karakteristične depopulacione zone, sa izrazitom deagrarizacijom navešćemo Srednje Povardarje, kojega čine opština T. Veles, Kavadarci i Negotino. Na ovom području srednje niske Makedonije u 1981. bilo je 66 malih sela sa manje od 100 stanovnika, ili 17,4% od svih sela

3) SR Makedonija niz katastarska evidencija. Skopje, Republička geodetska uprava, 1982.

ove grupe u republici. U odnosu na 1961. broj se povećao za 38 naselja (135,7%). Koliko je u ovom delu SR Makedonije depopulacija izražena vidi se i iz podatka da je od ukupno 157 sela malih 120 (76,4%); to su naselja sa manje od 300 stanovnika. Broj, pak, seoskog stanovnika u razdoblju 1961—1981. opao je od 59.611 na 43.806, tj. smanjio se za 14.805 osoba (ili 24,8%), a to kazuje o značajnoj emigraciji stanovništva sa sela.

Kako je reč o selima do 100 stanovnika, u Srednjem Povardarju prosečno u jednom naselju iz ove grupe živi samo 36 stanovnika, što znači da su to veoma mala naselja. Isto je tako i gustina mreže malih sela veoma retka, jer se prosečno na 10 km² nalazi jedno naselje. I gustina je naseljenosti dosta retka jer na 1 km² živi samo po 2 stanovnika. U selima ukupno ima 783 domaćinstava; znači da je u proseku u jednom malom selu 11 domaćinstava, a u jednom domaćinstvu po 3 člana, što ukazuje na njihovu slabu radnu efektivnost.

Ukupno obradive površine atara malih sela Srednjeg Povardarja zapremaju 17.499 hektara, a to je 22,4% ukupno obradivih površina sve tri opštine. Znači da više od jedne petine tih površina pripadaju malim selima sa minimalnim brojem radno sposobnog stanovništva. Prosečno na jedno malo selo otpadaju 265 hektara, a na jedno domaćinstvo 22 hektara; zaključiti je dakle da dobar deo obradivih površina nije racionalno iskorišćen, pogotovu kada se zna da na jednog stanovnika tih malih sela otpada 7,3 hektara. Prema tome, nije teško uvideti nepovoljne posledice procesa depopulacije i deagrarijacije. Dodajmo i to da na poljoprivrednim površinama triju opština ima ukupno 353.589 parcela, odnosno da u proseku jedno seosko naselje ima 2.252 parcela, a jedno domaćinstvo 30 parcela. Takvi sitni posedi još više usložavaju situaciju u poljoprivrednoj proizvodnji.

Slične se analize mogu uraditi i za druga područja. No ovim primerom hoćemo ukazati sa kakvim se nepobitnim pokazateljima i činjenicama može potvrditi stanje depopulacije i deagrarijacije. Međutim, ne radi se samo o goloj analizi, jer nju treba uzeti u obzir u pripremi srednjoročnih ili dugoročnih planova razvoja poljoprivrede, a nismo ubeđeni da se o tome uvek vodilo računa i po njoj radilo. Za SR Makedoniju problematika ruralne sredine posebno je aktualna, naročito što se tiče malih sela, jer je njihov broj već dominantan u mreži naselja.

Smatramo da je veoma važno hitno pristupiti socio-ekonomskoj rekonstrukciji sela, da se iskoristi mogućnost podrštvovljavanja poljoprivrednih površina onih sela koja su zahvaćena jakim depopulacijom i deagrarijacijom, a naročito malih sela. Kako bi inače opravdali slučaj u malom selu Kuridere, u opštini T. Veles, gde na jednog stanovnika otpada 334 hektara obradive površine? A takvih slučajeva očito ima i više. Na žalost ima pojava da ljudi koji su emigrirali sa sela uredno plaćaju svoje poreske obaveze za zemljište koje je njihova svojina, a koje uopšte ne obrađuju. Ovakva se degradacija zemljišta treba sprečiti zakonskim odredbama mimo tradicionalizma imovinske svojine.

Smatramo da je, pored ostalog, potrebno izvršiti prostornu integraciju zemljišta svih onih malih sela koja se ne mogu populaciono revitalizirati i koja se nalaze u fazi potpunog iščezavanja, te od više takvih sela formirati novi ruralni centar. U tom smislu treba naučno, u praksi, uza sva ekonomska i pravna sagledavanja problema, najhitnije pristupiti realizaciji ovih ili sličnih predloga koji inače nisu nepoznati našem društvu.

Agrarian Problems of Small Villages in the S. R. Macedonia

Summary

The article treats problems encountered in small villages in the S. R. Macedonia. There has been a great increase in that type of settlement, and data confirm a very high degree of depopulation and deagrарization. These are small villages with less than 100 inhabitants, and there are 378 of them in Macedonia, or 23.2% of all the villages in the republic. During the last twenty years their number increased by 150.3%.

The increasing dominance of small villages in the network of settlements is the result of their distribution from the aspect of certain natural and spatial determinants, their population characteristics and their household structure, which is very unfavorable with regard to farming areas. The author also analyses the relationship between small villages and cultivable land, which is already being intensely abandoned. This he shows through the example of the Central Vardar region. The article ends with a short survey of proposals on how to solve the problems of small villages in the interest of advancing agriculture. ●

Аграрные проблемы малых сельских поселений в СР Македонии

Резюме

В работе обследована проблематика малых сельских поселений в СР Македонии. Наблюдается сильный рост численности таких поселений а данные показывают сильный отток населения и высокую степень деаграризации. Речь идет о малых сельских поселениях с населением до 100 человек которых в Македонии 378 или 23,2% всех сельских поселений в республике. За последние двадцать лет их численность увеличилась на 150,3%.

Преобладающие тенденции роста малых сельских поселений в сети поселений поясняются динамикой размещения этих поселений связанной с определенными естественными и пространственными детерминантами, отличительными свойствами населения и структурой домашних хозяйств которая оказалась весьма неблагоприятной в отношении аграрной площади. Анализировано положение малых сельских поселков в отношении обрабатываемых площадей которые уже включены в процесс интенсивной деаграризации. Для примера приводится обстановка в Среднем Повардарье. В конце работы автором приведены некоторые из предложений необходимых для решения проблематики малых сельских поселков имеющие цель — интенсифицировать сельское хозяйство. ●